

Підлітковий період - це період переходу від дитинства до дорослості, усвідомлення себе як дорослої особи, появи прагнення бути і вважатись дорослим, переорієнтації з цінностей, характерних для дітей, на цінності світу дорослих.

Поява відчуття *дорослості* як специфічного новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості підлітка, тією її якістю, в якій відображається нова життєва позиція в ставленні до себе, людей і світу в цілому. Саме воно визначає спрямованість і зміст активності підлітка, його нові прагнення, бажання, переживання і афектні реакції.

Складність полягає в тому, що підлітки, прагнучи визнання власної дорослості зі сторони оточуючих, ще не відчують себе (а тим більше, ще не є) дорослими повною мірою, по-справжньому. Та все ж саме це відчуття є тим новим, прогресивним в особистості, що обов'язково буде розвиватись, і саме на нього слід спиратись у педагогічній практиці.

Кардинальні зміни в структурі особистості підлітка зумовлюють його особливу чутливість до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки, притаманних світу дорослих. По суті, мова йде про переорієнтацію з норм і цінностей дитячого світу на інші, дорослі, про вироблення особистісних утворень, які відіграють особливу і вирішальну роль в оволодінні дитиною соціальною ситуацією дорослого (Д. І. Фельдштейн).

Зростає прагнення підлітка бути самостійним, зумовлене всім ходом психічного розвитку, набутим життєвим досвідом та змінами в організмі, зумовленими його дозріванням. Одночасно підлітки гостро потребують доброзичливої і тактовної підтримки з боку дорослих, яка б допомагала здійсненню їх прагнення до самостійності.

Помітно відрізняються прояви прагнення до самостійності в молодших і старших підлітків. Так, у поведінці перших ще переважають дитячі риси, їх цікавить передусім зовнішня сторона життя дорослих, те враження, яке їх вчинки справляють на інших. Самі вчинки часто бувають імпульсивними і безконтрольними.

Молодші підлітки ще недостатньо усвідомлюють власні дії, не прагнуть до самоаналізу, а, отже, часто не визнають очевидної провини, намагаючись будь-що виправдатись. Проблема полягає в тому, що їм вкрай важко прилюдно визнати свою провину, оскільки це рівноцінно руйнуванню підвалин власної особистості. Водночас вони, як правило, розуміють і глибоко переживають ситуацію.

Ставлення старших підлітків до своїх вчинків більш свідоме. Вони вже схильні до самоаналізу, хоч ще не завжди здатні справитись з ним. Їх цікавить не лише зовнішня сторона життя дорослих, але й їх внутрішній світ, духовні якості.

Розвиваються специфічні особливості самосвідомості, що проявляються в *самооцінці* підлітка, в його оцінці ефективності різних видів своєї діяльності та своїх стосунків з дорослими і однолітками. Механізмом розвитку самосвідомості виступає рефлексія.

Самооцінка в цьому віці набуває не меншого значення, ніж оцінки дорослих, перетворюючись у надзвичайно важливий мотив поведінки.

Переважаюча орієнтація підлітка на самооцінку пов'язана передусім з його прагненням до самостійності та незалежності, із самоповагою, вимогливістю до себе (Є. І. Савонько).

Вже починаючи з шостого класу інтенсивно розвиваються особистісна та міжособова рефлексія, внаслідок підлітки починають вбачати причини своїх конфліктів чи, навпаки, успіхів у спілкуванні з товаришами в особливостях власної особистості (Н. І. Гуткіна).

Характерна для молодшого школяра рівновага позитивних і негативних самооцінок поступається місцем різкому невдоволенню собою, яке поширюється як на учбову діяльність, так і на всю систему взаємин з оточуючими. Можна говорити про своєрідну кризу самооцінки, більшою мірою притаманну хлопчикам, чим дівчаткам.

Виникає інтерес до себе та до інших людей, прагнення зрозуміти особливості людини та її взаємостосунки з іншими людьми, мотиви її вчинків та переживання. Яскраво виражена установка на порівняння себе з іншими. Особливо це стосується різних вчинків, адже саме в них виражається ставлення людини до чогось або ж до когось.

Розмірковування підлітка про себе, про своє життя не абстрактні, як це характерно для ранньої юності, а стосуються передусім того, що відбувається з ним, з іншими людьми, його стосунків з ними, життєвих планів тощо.

Підліток оцінює власні вчинки, прагнучи осмислити їх наслідки в майбутньому. Він намагається зрозуміти свої особливості, взнати власні недоліки, що зумовлено потребою правильно будувати взаємини з дорослими і однолітками, бути на висоті вимог інших людей, та й своїх власних.

Останнє зумовлює домінуючу орієнтацію підлітків на позитивне в іншій людині (точніше, на те, що він вважає за таке), готовність брати з неї приклад. Орієнтація на певні зразки багато в чому визначає зміст нової системи життєвих цінностей та загальну спрямованість у формуванні особистості підлітка.

Так, привабливими в цьому віці можуть стати зовнішні ознаки дорослості, саме в яких передусім вбачаються характерні ознаки і переваги цього статусу (куріння, випивка, слідування дорослій моді в одязі, косметиці, формах відпочинку, флірті тощо). Для підлітків освоєння їх часто ототожнюється з утвердженням і демонстрацією власної дорослості найбільш легким шляхом - через наслідування.

Поступово розширюються і поглиблюються уявлення підлітків про себе, зростає самостійність їх суджень з цього приводу. Однак інших людей підлітки поки що оцінюють повніше і правильніше, ніж себе. Особливо це стосується тих, з ким у них склалися близькі стосунки.

Підлітки відкриті для спілкування з людьми, як однолітками, так і дорослими. Їх замкнутість зумовлена відчуттям, що їх не розуміють, переживанням несправедливості чи неповаги до себе.

У цьому віці особливо яскраво виражена залежність від того, що про тебе говорять, і як до тебе ставляться. Підлітки намагаються відкрити себе з кращого боку, заслужити схвальних відгуків від інших, особливо тих, чия думка для них важлива. Страх показати своє незнання або невміння може слугувати причиною надмірної сором'язливості та невпевненості в собі, набувати хворобливого

характеру. Все це часто маскується напускною розв'язністю, бравадою і грубістю, які покликані прикрити внутрішню невпевненість.

Цей вік характеризується емоційною нестабільністю та імпульсивністю поведінки. Підлітки часто спочатку роблять, а вже потім думають про зроблене, хоч і усвідомлюють при цьому, що слід було б поступити навпаки.

Помітного розвитку набувають **вольові** якості - наполегливість, впевненість у досягненні мети, вміння долати перешкоди і труднощі тощо.

Підлітки, на відміну від молодших школярів, спроможні не тільки на окремі вольові дії, але й на вольову діяльність. Вони вже в змозі самі поставити перед собою мету та спланувати її досягнення.

Недостатність волі полягає передусім у тому, що, проявляючи величезну наполегливість в одному виді діяльності, підлітки можуть не виявляти її в інших видах.

Ще Л.С. Виготський звернув увагу на ту обставину, що у випадку з підлітками частіше всього має місце на слабкість волі, а слабкість цілей, коли підліткам просто немає ради чого долати різні перепони, включаючи і власні лінощі. Поява ж значущої мети вирішує і проблеми волі.

Бурхливо розвивається **емоційна** сфера. Раптово можуть змінюватись емоційні стани підлітка, з різкими переходами від надмірної рухливості до спокою, від піднесення до байдужості.

Підвищена емоційність підлітків зумовлена статевим дозріванням та неурівноваженістю процесів збудження і гальмуванням, з явною перевагою перших. Їх підвищена збудливість пояснює схильність до афектів - різких виявів радості, гніву, невдоволення та ін.

Переживання набувають дедалі більшої стійкості. У підлітковому віці має місце подальший розвиток почуттів як узагальнених і відносно стійких переживань (інтелектуальних, моральних, естетичних та ін.). Почуття стають тривалішими і стійкішими, що зумовлює посилення їх впливу на всі сторони життя підлітків.

Інтенсивно формуються моральні почуття, завдяки чому засвоєвані підлітками норми поведінки можуть ставати ефективним поштовхом до дій.

У підлітковому віці поступово відбувається перехід від ситуаційного переживання краси явищ, природи, музичних і літературних творів, творів живопису, до стійких естетичних почуттів, які є наслідком систематичного виховання.

Аналіз змісту та динаміки переживань підлітків протягом цього вікового періоду свідчить, що і для молодших, і особливо, для старших підлітків негативні переживання пов'язані з пізнанням самого себе. Причому з віком число таких переживань, пов'язаних із знаходження в собі все нових і нових негативних рис і якостей, невпинно зростає.

Є всі підстави вважати, що зумовлено це не стільки віковими особливостями, скільки є результатом інтеріоризації, засвоєння підлітками тих уявлень і оцінок, які даються їм іншими людьми, передусім батьками та вчителями (Н. Н. Толстих). А для таких оцінок характерні наступні особливості: висловлювання дорослих про позитивні сторони підлітків, як правило, дуже скупі, носять вкрай абстрактний характер і не міняються з віком; судження про недоліки, навпаки, гранично конкретні, різноманітні, змінюються

з віком. Саме вони максимально впливають на процес особистісного самовизначення підлітків, хоч в психології, однак, показано, наскільки важливо в становленні особистісної самоідентичності спиратись на позитивні сторони свого “Я”.

Переживання підлітків, які, як правило, носять позитивний характер, - це ті, які пов'язані з самореалізацією, з активної роботою по розвитку власної особистості.

Характеризуючи *інтереси* підлітка, відмітимо передусім, що, у порівнянні з молодшим шкільним віком, вони набувають більшої цілеспрямованості, активності та глибини. З другого боку, інтереси ще багато в чому зберігають свою мінливість, і лише у старших підлітків набувають певної стійкості.

Саме в цьому віці розпочинається формування *домінуючої* спрямованості пізнавальних та інших інтересів особистості.

Нерідко вже можна спостерігати і визначення професійних намірів, яке супроводжується серйозними зусиллями по підготовці себе до омріяного майбутнього. Чим більш визначені та стійкі професійні наміри підлітка, тим більш диференційоване його ставлення до навчальних предметів (останні чітко розрізняються як “потрібні” та “непотрібні”).

Самостійна діяльність таких підлітків все більше набуває характеру самоосвіти у певному напрямку і з чіткою метою - оволодіти знаннями, необхідними для майбутньої професійної діяльності.

Підлітковий вік - дуже важливий період у розвитку *ідеалів* особистості. Якщо для молодших підлітків такими ідеалами виступають образи конкретних людей, то у старших підлітків вони набувають синтетичного характеру, базуючись на узагальненні уявлень про людей, якості яких їм імпонують. Ідеали стають взірцем для наслідування, правилом, у відповідності з яким намагаються діяти підлітки.